

Sünnî Tefsir Geleneğinde Şîa'ya Atfedilen Rivayetlerin Kullanımı: Muhammed Hüseyin ez-Zehebî'nin Sa'lebî'ye Yönelik Eleştirileri Bağlamında Bir Değerlendirme

Muhammet Çol

0000-0002-7667-2722 | muhammet.col@adu.edu.tr

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, Aydın, Türkiye

ROR ID: [04v84qq53](https://orcid.org/04v84qq53)

Öz

Ehl-i sünnet ile Şîa arasında ortaya çıktıkları günden bugüne imâmet/hilâfet, bedâ, rec'at, takiyye, mut'â ve abdestte ayakların mesh edilmesi gibi çeşitli konularda polemikler yaşanmıştır. Dini meselelerin yorum farklılığından ve siyasetin topluma yön verme görevinden kaynaklı olarak bu tür örnekler üzerinden iki taraf, tarih boyunca karşılıklı reddiye ve eleştiri kültürünü sürdürmüşlerdir. Meydana gelen tartışmalar, sadece kelimeler ve fıkıh alanıyla sınırlı kalmamış, tefsir literatüründe de etkisini göstermiştir. Bu doğrultuda araştırmanın konusu, Ehl-i Sünnet ile Şîa arasında ortaya çıkan tüm bu tartışmaların kapsamlı bir şekilde ele alınması olmayıp Muhammed Hüseyin ez-Zehebî'nin (1915-1977), Şîa'yı desteklediği öne sürülen bazı rivayetleri kullanması iddiasıyla Sünnî geleneğe mensup Ebû İshâk es-Sa'lebî'yi (ö. 427/1035) eleştirmesinin incelenmesidir. Şîa'yı destekleyen rivayetlerin kullanımı meselesinin normalde Sünnî ve Şîi iki âlim arasında tartışma konusu olması beklenirken iki Sünnî âlim arasında tartışılması, araştırmanın konusunu daha da önemli hale getirmiştir. Diğer yandan bu tartışma, Sünnî bir âlim olan Zehebî'nin, Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-beyân*'da Şîa'yı destekleyen rivayetleri kullandığına dair iddialarına dayanmaktadır. Zehebî, tefsir tarihini ekol merkezli incelediği *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn* isimli eserinde Şîa'yı destekleyen rivayetleri âyetlerin yorumu esnasında kullandığını öne sürerek Sa'lebî'yi eleştirmiştir. Ayrıca Zehebî'nin Sa'lebî eleştirisi sadece Şîa'yı destekleyen rivayetlerin kullanımı ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda âyetlerin yorumunda rivayetlerin senetlerini hazfetmesi, Ehl-i kitap kültürünü yansıtan bilgileri kullanması, sahih olmayan rivayetlere yer vermesi gibi metodolojik meselelere de yansımıştır. Zehebî'nin Sa'lebî'ye yönelik tüm bu eleştirilerinin incelenmesi mümkün olmadığından araştırmada sınırlandırmaya gidilmiş ve örneklem olarak Şîa'yı destekleyen rivayetlerin kullanımı iddiası üzerinde durulmuştur. Bu konunun daha önceden müstakil bir şekilde incelenmemesi, araştırmanın arkasındaki temel motivasyondur. Mukayese ve betimlemeye dayalı bu araştırmanın temel problemi, hilâfet/imâmet anlayışı Sünnî doktrine göre olan Şâfiî/Eş'arî âlimi Sa'lebî'nin Şîa'yı destekleyen rivayetlere *el-Keşf ve'l-beyân*'da yer verip vermediği, yer verdiğiyse hangi doğrultuda yaptığını ele almaktır. Başka bir ifadeyle Zehebî'nin Şîa'yı destekleyen rivayetlere yer verdiği iddiasını ve bu iddianın menşeiini ele almak araştırmanın temel problemidir. Zehebî, tenkitlerinde yüzeysel bilgi verip derinlemesine açıklama yapmаса da eleştirilerinin Hanbelî/Selefi âlimi Takıyyüddîn İbn Teymiyye (ö. 728/1327) merkezli tarihsel dayanaklarının olması ve sonrasını etkilemesi onun iddialarının dikkate alınmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu noktada Zehebî'nin Sa'lebî'ye yönelik Şîa'yı destekleyen rivayetleri kullandığı eleştirisinin Ehl-i sünnet ile Şîa arasında tartışmalı olan tüm konulardan hareketle analiz edilmesi araştırmanın sınırları bağlamında mümkün olmadığından temel tartışma konularından biri olan imâmet/hilâfet meselesi merkezinde hareket edilmesi uygun görülmüştür. Araştırmanın bulgularına göre Zehebî'nin Şîi eğilimli rivayetlere yer vermesiyle ilgili olarak Sa'lebî'ye yönelttiği eleştirinin İbn Teymiyye kaynaklı olduğu tespit edilmiştir. Eleştirel bir kimliğe sahip olan İbn Teymiyye'nin ise İbnü'l-Mutahhar Allame el-Hillî'nin (ö. 726/1325) Şîa'nın görüşlerine Sünnî âlimlerden meşruiyet arama düşüncesi kapsamında *el-Keşf ve'l-beyân*'dan çeşitli aktarımlar yapması dolayısıyla Sa'lebî'ye karşı ön kabulde yaklaştığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca âyetlerin nüzülü bağlamında Sa'lebî'nin kullandığı Hz. Ali ve Ehl-i beyt'in fazileti ile

ilgili rivayetlerin diğer Sünnî tefsirlerde yer aldığı, onun bu türden erken dönem tefsir nakil malzemesine fazilet noktasında yer verip Şîa'yı destekleme gibi bir amacının olmadığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, Ebû İshâk es-Sa'lebî, et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn, el-Keşf ve'l-Beyân

Atıf Bilgisi

Çol, Muhammet. "Sünnî Tefsir Geleneğinde Şîa'ya Atfedilen Rivayetlerin Kullanımı: Muhammed Hüseyin ez-Zehebî'nin Sa'lebî'ye Yönelik Eleştirileri Bağlamında Bir Değerlendirme". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (Eylül 2025), 1045-1064. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1684371>

Geliş Tarihi	26.04.2025
Kabul Tarihi	11.07.2025
Yayın Tarihi	15.09.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Yapay Zeka Kullanımı	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	ethicilahiyat@ogu.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Use of Shī'a-Attributed Narrations in the Sunni Tafsir Tradition: An Evaluation in the Context of Muhammad Husayn al-Zahabī's Criticisms of al-Tha'labī

Muhammet Çol

0000-0002-7667-2722 | muhammet.col@adu.edu.tr

Aydın Adnan Menderes University, Faculty of Theology, Department of Tafsir, Aydın, Türkiye

ROR ID: [04v84qq53](https://orcid.org/04v84qq53)

Abstract

Since the day they emerged, there have been polemics between Ahl al-Sunnah and Shī'a on various issues such as imāmah/kilāfah, bedā, raj'at, taqiyya, mut'ā' and wiping the feet in ablution. Due to the difference of interpretation of religious issues and the duty of politics to guide society, the two sides have maintained a culture of mutual rejection and criticism throughout history. The debates that took place were not limited to the fields of theology and fiqh, but also had an impact on the exegetical literature. The polemic between al-Zahabī (1915-1977) and al-Tha'labī (d. 427/1035) on the issue of Shī'a-supporting narrations is a late reflection of this. However, it is interesting that a polemic that should normally take place between two Sunnī and Shī'ite scholars took place between two Sunnī scholars. In fact, this polemic took place in the context of al-Zahabī's claim in *al-Tafsīr wa'l-mufasssīrūn* that Sa'labī included narrations supporting Shī'ism in *al-Kashf wa'l-bayān*. On the other hand, al-Zahabī's criticism of Sa'labī was not limited to the use of narrations supporting Shī'a. He openly criticized Sa'labī for neglecting the isnads of the narrations in the exegesis of the verses, using information reflecting the culture of Ahl al-Bayt, and including narrations that were not authentic. However, it is not possible to examine all of al-Zahabī's criticisms of Sa'labī in this study. The issue of the use of narrations supporting Shī'a as a sample has been subject to comparison and inductive research. The main motivation behind this research is that no independent study has previously examined al-Zahabī's criticism of al-Tha'labī for allegedly including narrations supporting Shī'a. Accordingly, the main problem of this study is to examine whether al-Tha'labī, a Shafi'i/Esh'arite scholar whose understanding of the caliphate/Imāmah is according to the Sunnī doctrine, included the narrations supporting Shī'a, and if so, in which direction. In other words, it is to address the nature and origin of al-Zahabī's claim that he included narrations supporting Shī'a. Although he provides superficial information and does not provide in-depth explanations in his criticisms, the fact that his criticisms have historical foundations centered on the Hanbalī/Salafī scholar Taqī al-Dīn Ibn Taymiyya (d. 728/1327) and affect the later period has made it necessary to take his claims into consideration. Since it is not possible to address al-Zahabī's criticism of al-Tha'labī with reference to all the controversial issues between the Ahl al-sunnah and Shī'a within the context of the limits of this study, it was deemed appropriate to focus on the issue of Imāmah/Khilāfah as a basic issue. According to the findings of the study, it was determined that Zahabī's criticism of al-Tha'labī for including Shī'ite-leaning narrations originated from Ibn Taymiyya. It was revealed that Ibn Taymiyya, known for his critical disposition, approached al-Tha'labī with certain presuppositions due to the fact that Ibn al-Hillī (d. 726/1325) had cited various passages from *al-Kashf wa'l-bayān* in an effort to seek legitimacy for Shī'i views through references to Sunnī scholars. Furthermore, it is understood that the narrations concerning the virtues of 'Alī and the Ahl al-Bayt, which al-Tha'labī includes in the context of the occasions of revelation, are also found in other Sunnī exegeses. This indicates that his aim was not to promote Shī'ism but rather to transmit early tafsīr materials that were commonly circulated in the broader Islamic exegetical tradition.

Keywords

Tafsîr, Muhammad Husayn al-Zahabî, Abû Ishâq al-Tha'labî, al-Tafsîr wa'l-Mufasssîrûn, al-Kashf wa'l-Bayân

Citation:

Çol, Muhammet. "The Use of Shi'a-Attributed Narrations in the Sunni Tafsir Tradition: An Evaluation in the Context of Muhammad Husayn al-Zahabi's Criticisms of al-Tha'labi". *Journal of Eskişehir Osmangazi University Faculty of Theology* 12/2 (September 2025), 1045-1064. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1684371>

Date of Submission	04.26.2025
Date of Acceptance	07.11.2025
Date of Publication	09.15.2025
Peer-Review	Double anonymized / Two External
Ethical Statement	This study does not require ethics committee approval, as the data used were obtained from literature review/published sources. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Use of Artificial Intelligence	No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. The entire content of the study was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Complaints	ethicilahiyat@ogu.edu.tr
Conflicts of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author acknowledges that he received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Muhammed Hüseyin ez-Zehebî (1915-1977),¹ *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*² isimli eserinde Ebû İshâk es-Sa'lebî'yi (ö. 427/1035) çeşitli açılardan eleştirmektedir. Zehebî'nin Sa'lebî'ye yönelik eleştirilerinin kaynağının Zehebî'den öncesine dayanması ve tefsir literatüründe kabul görmesi³ bunların müstakil değerlendirilmesini gerektirmektedir. Bu minvalde çalışmada Zehebî'nin genel Sa'lebî eleştirilerinin yanında özel olarak Şîa'yı destekleyen rivayetlere yer verdiği iddiasının mahiyeti, dayanakları ve haklılık derecesi analiz edilecektir. Zehebî'nin iddiasının delillerine, tarihsel kökenine ve Sa'lebî'nin rivayet tercihleriyle bu iddianın ne ölçüde örtüştüğüne bakılacaktır.

Sa'lebî, hocası İbn Habîb (ö. 406/1016) ve öğrencisi Vâhidî (ö. 468/1076) ile birlikte Nişabur tefsir çevresinin⁴ önde gelen müfessirlerindendir. *el-Keşf ve'l-beyân* isimli tefsiri, önceki tefsir bilgilerini toplaması ve benimsediği yeni telif tarzıyla literatürde etkili olmuştur. Söz konusu tefsiri, Vâhidî (ö. 468/1076), Begavî (ö. 516/1122), Ömer en-Neseî (ö. 537/1142) ve Zemahşerî (ö. 538/1144) gibi klasik dönem müfessirlerinin yanında çağdaş dönem müfessirleri tarafından da kıymet görmüştür.⁵ Bununla birlikte benimsediği telif tarzı, Kelbî (ö. 146/763) ve Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) gibi isimlerden Sa'lebî'nin rivayet aktarması, eleştirilmesine yol açmıştır.⁶ Müfessire yöneltilen eleştirilerden bazıları, çağdaş dönemde tefsir tarihçiliği bağlamında dikkat çeken Zehebî tarafından da sürdürülmüştür. Öyle ki Zehebî, Sa'lebî'yi, isnadları hafızetmesi, Ehl-i kitap kültürünü yansıtan bilgileri kullanması, sahih olmayan rivayetlere yer vermesi ve Şîa'yı destekleyen rivayetleri aktarması nedeniyle eleştirmektedir.⁷

Zehebî'nin *el-Keşf ve'l-beyân*'a yönelik eleştirileri arasında, özellikle Sa'lebî'nin Şîi eğilimli rivayetleri aktardığı iddiası çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Zehebî'nin eleştirilerinin ne ölçüde haklılık taşıdığı, Sa'lebî'nin ilgili rivayetlere yaklaşımı üzerinden inceleneyecektir. Zira Sa'lebî'nin bu tür içerikleri aktarması, yalnızca onun rivayet anlayışıyla değil, aynı zamanda mezhepler arası tartışmalı meselelerle de doğrudan ilişkilidir. Nitekim Ehl-i Sünnet ile Şîa arasında, özellikle kelâmî ve fikhî alanlarda tarih boyunca birçok polemik ortaya çıkmıştır. İmâmet, ismet, bedâ, rec'at, takiyye ve Ehl-i Beyt gibi siyasî ve itikadî konuların yanı sıra; Kur'ân'ın tahrifi, Hz. Ali ve Hz. Fâtîma'ya nispet edilen mushaflar, kıraat farklılıkları, ahruf-

¹ Zehebî, Hanefî kimliğine sahip Sünnî bir âlim olarak modern dönemde tefsir tarihçiliği alanında etkili olmuş bir isimdir. Suat Mertoğlu, "Zehebî, Muhammed Hüseyin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 44/188-189; Abdullah Aygün - Sümeyye İnan, "Goldziher ve M.H. ez-Zehebî'nin Çağdaş Tefsir Tarihi Yazıcılığına Tesiri", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/18 (31 Aralık 2020), 120, 129.

² Onun bu eseri, doktora tezine dayanır ve tefsir tarihini ekol merkezli tasnif eder. Muhammed Hüseyin Zehebî, *Tefsir Tarihi*, çev. Halil Aldemir (İstanbul: Beka Yayınları, 2018), 10.

³ Flamur Kasami, *Sa'lebî'nin el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân Adlı Eserinde Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 29-30, 86, 139-140, 296-297.

⁴ Walid Saleh, *The Formation of the Classical Tafsir Tradition: The Qur'ân Commentary of al-Tha'labî* (Leiden-Boston: E. J. Brill, 2004), 28.

⁵ Zekerîya Efe, *Zemahşerî Tefsirinin Rivâyet Boyutu* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 71-72, 233, 248; Muhammet Çol, *Ömer en-Neseî ve et-Tefsîr fî't-Tefsîr'i* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 41-50.

⁶ Mehmet Akif Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi es-Sa'lebî (427/1036) Tefsirinde Mukâtil b. Süleymân (150/767) Rivayetleri* (Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2005), 15.

⁷ Muhammed Hüseyin Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn* (Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.), 1/166.

u seb'a, mut'a nikâhı ve abdestte ayakların mesh edilmesi gibi meseleler de bu tartışma alanları arasında yer almıştır. Ancak tüm bu konuları ele almak çalışmanın kapsamını aşacağından imâmet meselesiyle irtibatlı rivayetler bağlamında Zehebî'nin eleştirileri değerlendirilecektir.

Zehebî'nin *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn* adlı eserine dair daha önce olumlu ve olumsuz çeşitli değerlendirmeler yapılmış olmakla birlikte⁸ onun özellikle Sa'lebî eleştirilerine daha özelde ise Sa'lebî'nin Şîî eğilimli içerikleri aktardığı iddiasının mahiyetine yönelik müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Zehebî ve Marifet'in (1931-2006) tefsir tarihine yönelik eserlerinin karşılaştırmalı olarak incelendiği bir çalışmada, bu mesele tasviri boyutta incelenmiş ve Marifet'in Hz. Ali'nin faziletine dair Sa'lebî'nin aktarımlarından memnun olduğu söylenmekle yetinilmiştir.⁹ Zehebî hakkındaki bir diğer çalışmada Zehebî'nin Şîa'yı destekleyen rivayetlere Sa'lebî'nin yer verdiği iddiası tasviri biçimde aktarılmış, ancak bu iddia detaylıca değerlendirilmemiştir.¹⁰ Fakat bu çalışmalarda araştırmamızda olduğu gibi problemin giderilmesi adına herhangi bir şey yapılmamıştır. Dolayısıyla Zehebî'nin Sa'lebî'ye yönelik söz konusu eleştirisinin doğruluğu, bağlamsal geçerliliği ve hangi paradigmatik zemine dayandığına dair müstakil bir çalışma yapılmamış görünmektedir. Bu durum, yaptığımız araştırmanın özgünlüğünü ve alana katkı sağlayacağını göstermektedir.

Araştırmanın amacı, Sa'lebî'yi savunarak Zehebî'ye önyargılı bir yaklaşım sergilemek değildir. Aksine Zehebî'nin Sa'lebî'ye yönelik eleştirilerinde tutarlılığının analiz edilmesidir. Zehebî'nin, Sa'lebî hakkındaki tenkitlerinde ayrıntılı açıklamalara yer vermemesi ve buna rağmen Sa'lebî'nin tefsir geleneği içerisinde önemini korumaya devam etmesi, ortada halledilmesi gereken bir problemin olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda çalışmada her iki Sünnî müfessirin Şîa'yı destekleyen rivayetleri kullanma meselesi özelinde aralarındaki görüş ayrılıkları incelenecektir. Her ne kadar Zehebî, Sa'lebî'yi yalnızca Şîa'yı destekleyen rivayetleri kullanması sebebiyle değil, tefsir yöntemi açısından çeşitli yönlerden eleştirmişse de burada söz konusu eleştiriler ayrıntılı biçimde incelenmeyecektir. Araştırmanın odak noktası özellikle Şîa'yı desteklediği iddia edilen rivayetlerin Sa'lebî tarafından tefsirde kullanımı üzerine olacaktır. Bununla birlikte genel bir çerçeve sunmak adına Zehebî'nin Sa'lebî'ye yönelik genel tenkitlerine ve rivayet tefsiri geleneğine ilişkin eleştirilerine de kısaca temas edilecektir. Ayrıca Zehebî, Sa'lebî'yi Şîa'yı destekleyen rivayetlere yer vermekle itham etmekte, ancak bu iddiasını somut örneklerle gerekçelendirmemektedir. Bu nedenle araştırmada Hz. Ali ve Ehl-i beyt ile ilişkilendirilen “Âl-i İmrân 3/61, el-Mâide 5/55, el-Mâide 5/67, Tevbe Sûresi ve eş-Şûrâ 42/23” gibi âyetler üzerine Sa'lebî'nin aktardığı yorumlarıyla hareket edilecektir. Bu âyetlerin tefsirinde yer alan rivayetlerin, Şîî düşüncede Hz. Ali'nin imâmetine delil olarak

⁸ Zehebî'nin tefsir tarihi şemasında yer alan kategorik sınıflandırmaların yetersizliklerine dikkat çekilmiş; re'y ve me'sûr tefsir tasnifinin muhtevasının eksikliğine, genel olarak Osmanlı müfessirlerinden bahsetmeyeşine, Ehl-i kitap kültürünün ürünlerini kullanmadaki tutarsızlığına işaret edilmiştir. Dücan Cündioğlu, “Çağdaş Tefsir Tarihi Tasavvurunun Kayıp Halkası: Osmanlı Tefsir Mirası”, *İslâmîyât* 2/4 (1999), 51-73; Mustafa Öztürk, “Modern Dönem Tefsir Tarihi Edebiyatına Dair Bir Zihniyet Analizi: Muhammed Hüseyin ez-Zehebî ve et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn Örneği”, *Tefsir Tarihi Yazımı Sempozyumu Kayseri* 23-24 Ekim 2014, ed. Mustafa Karagöz (Ankara: Araştırma Yayınları, 2015), 247-274.

⁹ Musa Öztürk, *Muhammed Hüseyin Zehebî ve Muhammed Hâdi Marife'nin et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn Adlı Eserlerinde Müfessirlere ve Tefsir Kitaplarına Bakışları* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 62-65; Musa Öztürk, *Ehl-i Sünnet ve Şîa'nın Tefsir Tarihi (Zehebî ve Marife Örneği)* (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 113.

¹⁰ Sümeyye İnan, *Modern Tefsir Tarihi Yazımında İgnaz Goldziher ve Muhammed Hüseyin ez-Zehebî Etkisi* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 58.

değerlendirilmesi, Zehebî'nin eleştirilerinin arka planını anlamada önemli bir veri sunmaktadır. Böylece Zehebî'nin yönelttiği eleştirinin ne derece isabetli ve delillere dayalı olarak yapıldığı gösterilmeye çalışılacaktır. Bunların yanında Tûsî (ö. 460/1067) ve Tabersî (ö. 548/1154) gibi klasik dönem Şii/İmâmî müfessirlerin yaklaşımlarına da bakılacaktır. Tüm bunlar nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ve karşılaştırmalı analizle yapılacaktır.

1. Zehebî'nin Rivayet Tefsirine ve Sa'lebî'ye Yönelik Genel Eleştirileri

Zehebî'nin Sa'lebî'ye yönelttiği genel eleştiriler, esasen onun rivayet tefsiri geleneğine dair ortaya koyduğu temel zaafılara dayanmaktadır. Bu eleştiriler, özellikle senetsiz rivayet aktarımı, isrâiliyât unsurlarının kullanımı ve uydurma haberlere yer verilmesi gibi yapısal sorunlar etrafında şekillenmektedir. Tefsir metinlerindeki senetsiz ve metninde problem gördüğü rivayetleri kabul etmediğinden bu türden malzemenin reddedilmesi gerektiğini düşünmektedir. Tefsirlerde bunların yaygınlık kazanmasını mezhebî ve siyasî etkenlerin yanında İslâm düşmanlarının faaliyetlerine bağlamaktadır. Büyük müfessirlerin ilmî mirasının zamanla zayıfladığını ve bu boşluğun, alanında yeterli yetkinliğe sahip olmayan kişilerin tefsir faaliyetleriyle doldurulmaya çalışıldığını ve bu kişiler tarafından yapılan kontrolsüz rivayet aktarımının mevzû haberlerin yayılmasının önünü açtığını belirtmektedir.¹¹ Zehebî'ye göre tedvin döneminde hadislerin senedsiz derlenmeye başlanması, tefsirlerde zayıf rivayetlerin yer almasına yol açmıştır. Tedvin döneminde müfessirlerin sahih-zayıf ayrımı gözetmeksizin pek çok görüşü aktarmalarının nakledilen bilgilerin uydurma olabileceği endişesini doğurduğunu ve rivayetlere karşı bir güvensizlik duygusunun oluşmasına yol açtığını ileri sürmektedir.¹²

Zehebî, rivayet tefsirinin zayıf yönlerini açıklarken, müfessirlerin Kur'ân âyetlerini yorumlarken kişisel görüşlerine yer verdiklerini söyler. Ona göre bu durum, dirayet tefsirlerinde açık bir şekilde görülmekle birlikte rivayet tefsirlerinde de mevcuttur. Rivayet müfessirlerinin ilgili âyetin tefsiriyle alakalı zihnindeki anlamı destekleyen nakilleri topladığını ve düşüncesini destekleyecek rivayetleri ön plana çıkarttığını belirtir. İbn Haldun'a (ö. 808/1406) atıfta bulunarak, aynı durumun Ehl-i kitap kültüründen gelen unsurları derleyen müfessirler için de geçerli olduğunu vurgular. Ona göre müfessirlerin aklî meyilleri, kendilerini bu türden rivayetleri tefsirlerine dâhil etmeye yönlendirmektedir.¹³ Zehebî ayrıca, rivayetlerin ve ravilerin zayıf yönlerini bilmeyen müfessirleri, "hâtıbu leyl" yani "geceleri odun toplayan kimse" metaforuyla eleştirir. Bu kişilerin nakillerin sahihlerini zayıflarından ayırmadan haberleri topladıklarını ve bu yüzden rivayet tefsirlerinin zamanla itibar kaybetmesine neden olduklarını ileri sürer.¹⁴ Zehebî'ye göre, söz konusu malzemeler, tefsir metinlerinde derlendikten sonra kullanımı yaygınlaşmıştır. Bu bağlamda Zehebî'nin tefsirleri rivayet ve dirayet şeklinde sınıflandırması ve her bir tefsiri kendi iç bütünlüğü içinde değerlendirmemesi; bunun yerine genellemeye dayalı tasnif ve yorumlara başvurması, başlı başına önemli bir sorun olarak görünmektedir. Nitekim kendisi de açıklamalarında tasnifin sorunlarına işaret etmiş, fakat sınıflandırmadan uzak duramamıştır. Örneğin Sa'lebî'nin âyetleri açıklarken nahiv, sarf, şiir, fıkıh bilgileri sunduğunu örnekleriyle birlikte gösterdikten sonra *el-Keşf ve'l-beyân*'ın neredeyse

¹¹ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/115-146.

¹² Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/113.

¹³ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/113-114.

¹⁴ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/114.

rivayet tefsiri tasnifinden çıktığını belirtir.¹⁵ Bu kapsamda onun Sa'lebî'nin tefsirini rivayet tefsiri kategorisinde ele alması problemidir. Aynı durum Taberî (ö. 310/923) için de geçerlidir.¹⁶ Zehebî'nin tercih ve yorumlarıyla rey tefsirinin ilk nüvesini ortaya koyduğunu¹⁷ söylemesine rağmen onu rivayet kategorisinde ele alması, tasnifinin problemli olduğunu gösterir. Benzer durum nakil yönü fazla olmakla birlikte rivayet ve dirayeti birleştirdiğini söylediği Semerkandî (ö. 373/983) için de geçerlidir.¹⁸ Buradan hareketle rivayet ve dirayet şeklindeki ikili ayrımın epistemolojik açıdan muğlaklık taşıdığı, ayrımı yapan Zehebî'nin de bu hususta net olmadığı anlaşılmaktadır.¹⁹

Zehebî'nin rivayet tefsiri hakkındaki genel değerlendirmeleri dikkate alındığında, Sa'lebî'ye yönelik eleştirilerinin zihinsel arka planının önceden şekillendiği anlaşılmaktadır. Çünkü Zehebî, Sa'lebî'nin faydalandığı erken dönem tefsir nakil geleneğine karşı temkinli, hatta yer yer olumsuz bir tutum sergiler. Bu çerçevede Taberî,²⁰ Ebü'l-Leys es-Semerkandî²¹ ve Süyûtî'yi²² (ö. 911/1505) zayıf hadis kullanımı bağlamında eleştirmesi, ayrıca Ebü Zeyd es-Se'âlibî'nin (ö. 875/1471) sahih olmayan isrâiliyât içerikli rivayetlere yer verdiğini söylemesi²³ onun Sa'lebî'ye yönelik tenkitlerinin münhasıran bu müfessirle sınırlı kalmadığını, bilakis "rivayet müfessirleri" şeklinde tasnif ettiği daha geniş bir zümreyi hedef aldığını gösterir. Bununla birlikte aynı tasnif içerisinde yer alan ve tefsir rivayet geleneğinin ürünlerini belirgin şekilde kullanan İbn Kesîr'e (ö. 774/1373) yönelik herhangi bir eleştiri yöneltmemesi; aksine onu övgüyle anması,²⁴ Zehebî'nin değerlendirmelerinde önkabul ile hareket etmiş olabileceğini düşündürür. Bu durum, Zehebî'nin tefsir ve hadis rivayet geleneklerini²⁵ birbirinden kesin hatlarla ayırmayan hadisçi kimliğini; bilgi aktarımını esas alan nakilci yaklaşımını ve nihayetinde rivayet tefsiri geleneğine karşı sergilediği eleştirel ve seçici tavrını yansıtmaktadır. Dolayısıyla, Zehebî'nin Sa'lebî'ye yönelttiği eleştiriler, özünde rivayet tefsiri anlayışına yöneltilmiş sistematik tenkitlerin bir yansımasıdır. Bu bağlamda Sa'lebî'ye dair eleştirilerin mahiyetinin sorgulanması, yalnızca şahsına yönelik değil, genel anlamda Zehebî'nin rivayet tefsiri anlayışına ilişkin tutumunun da analitik bir değerlendirmesini mümkün kılacaktır.

Zehebî, tefsir tarihini ekoller ekseninde ele aldığı *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* adlı eserinde, rivayet tefsiri başlığı altında Sa'lebî ve onun *el-Keşf ve'l-beyân* adlı tefsiri hakkında değerlendirmelere yer verir. Bu bağlamda Sa'lebî'nin özellikle kıssalara ilgisinin, onu Ashâb-ı Kehf, Ye'cûc-Me'cûc ve Hz. Meryem'in Hz. İsâ'yı kucağına alarak kavmine getirmesi gibi konularda, aklın kabul etmekte zorlanacağı ve "tuhaf" nitelikteki isrâiliyât kaynaklı rivayetleri

¹⁵ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/166.

¹⁶ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/105.

¹⁷ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/159.

¹⁸ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/162.

¹⁹ Çol, Ömer en-Nesefî ve *et-Tefsîr fi't-Tefsîr*'i, 72-75.

²⁰ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/152-153, 154-155.

²¹ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/161-162.

²² Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/181.

²³ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/179.

²⁴ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/175, 176.

²⁵ Mustafa Yasin Akbaş, "Muhaddislerin Hicrî İkinci Asır Müfessirleri Hakkındaki Eleştirileri: Gerekçeler ve Etkiler", *Hicrî İkinci Asırda İslâmî İlimler-I* (Ankara: İKSAD Yayınları, 2022), 41-53; Salih Türcan, *Rivayet Tefsiri Geleneğinin Dönüşümü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 95-96, 104-107, 110, 298.

aktarmaya sevk ettiğini ileri sürer. Zehebî, söz konusu rivayetleri detaylı bir şekilde analiz etmek yerine, yalnızca “tuhafıklarına” işaret etmekle yetinir ve derinlemesine bir tenkide tabi tutmaz.²⁶ Dikkat çekici olan husus, yalnızca isrâiliyât başlığı altında bazı örnekler vermesi; bunun dışında, Sa'lebî'nin tefsirinde yer alan diğer içerik türlerine ilişkin benzer örneklendirme veya analizlere yer vermemesidir. Oysa bu tür iddiaların sağlıklı bir biçimde temellendirilebilmesi için, Zehebî'nin bu alanlarda da eleştirilerini örneklerle desteklemesi ve ayrıntılı bir inceleme ortaya koyması beklenirdi. Bu durum, Zehebî'nin Sa'lebî'ye yönelik değerlendirmelerinde önemli bir metodolojik eksiklik olarak öne çıkmakta, eleştirilerinin sistematik bir temelden ziyade yüzeysel izlenimlere dayandığını düşündürmektedir.

Zehebî'nin Sa'lebî'ye yönelik eleştirileri, onun genel olarak rivayet tefsirine dair tenkitlerinin bir yansımasıdır. Zehebî'ye göre Sa'lebî, aktardığı rivayetlerin sıhhatini yeterince araştırmamış; özellikle Süddî es-Sağîr, Kelbî ve Ebû Sâlih gibi zayıf raviler kanalıyla İbn Abbas'a isnat edilen rivayetleri sorgulamadan eserine almıştır. Ayrıca sûre başlarında fezâ'ilü'l-Kur'ân rivayetlerine yer vermesi ve Şîî menşeli uydurma bazı rivayetleri tefsirine dâhil etmesi, onun sahih ile zayıf rivayetleri ayırt etme konusunda yeterli titizliği göstermediğini ortaya koymaktadır. Zehebî, Sa'lebî'yi bu yönleriyle ağır biçimde eleştirirken, eleştirilerinin meşruiyetini İbn Teymiyye ve Kettânî'nin (1857-1927) değerlendirmelerine dayandırır. İbn Teymiyye'nin “Sa'lebî, hayırlı ve dindar biri olmasına rağmen tefsir kitaplarındaki sahih, zayıf ve uydurma cinsinden bulduklarını aktaran yani geceleri odun toplayan (hâtıbu leyl) kimse gibidir.”²⁷ sözüyle “(tefsirler hakkında sorulan bir soru üzerine) Vâhidî, Sa'lebî'nin öğrencisidir. Arap dili konusunda ondan daha bilgilidir. Sa'lebî her ne kadar başkasını ve tefsirini taklit etmesi yüzünden bidatlere yer verse de Vâhidî onlardan uzaktır.”²⁸ yorumunu aktarır. *el-Keşf ve'l-beyân*'ı okuyanın İbn Teymiyye'nin Sa'lebî hakkında boş konuşmadığını ve onu olması gerektiği gibi değerlendirdiğini söyler. Kettânî'nin “Vâhidî ve hocası Sa'lebî'nin hadis alanında üstünlükleri vardı. Ancak özellikle de Sa'lebî'nin tefsiri olmak üzere her ikisinin tefsirlerinde uydurma hadisler ve batıl kıssalar yer alır.”²⁹ yorumunu aktarır. Zehebî, devamında Sa'lebî'nin hadis alanında derinlik sahibi olmadığını, uydurma olanlarla olmayanları birbirinden ayıracak vukufiyetinin bulunmadığını, bu alanda otoritesi olsaydı Şîîlerin Hz. Ali, Ehl-i beyt ve diğer konularda uydurdukları ve yaygınlık kazanan nakilleri nakletmemesi gerektiğini ifade eder. Ayrıca Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-beyân* tefsirinin girişinde Taberî ve bazı müfessirlere yönelttiği eleştirilerin ilgi çekici olduğunu belirtir; çünkü Sa'lebî, eleştirdiği bazı yöntemleri kendisi de kullanmış, bu nedenle eleştirdiği hususlardan uzak bir tefsir yazması gerektiğini ifade etmiştir.³⁰ Buraya kadar Zehebî'nin rivayet tefsirine ve özellikle Sa'lebî'ye yönelik eleştirileri ele alınmıştır. Her bir eleştiri, müstakil bir incelemeyi gerektirecek derecede önemlidir. Fakat buraya kadar verilen bilgilerle iktifa edilecek ve bundan sonra Sa'lebî'nin “Şîa'yı destekleyen rivayetlere yer vermesi” üzerinde durulacaktır.

²⁶ İsrâiliyât hakkında genel değerlendirme için bk. Mesut Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), 473, 488, 495, 477-481, 487-488, 490, 495-496.

²⁷ Şeyhülislâm Ahmed İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım (Medine: Mecmau Melik Fahd, 2021), 13/354.

²⁸ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 13/385-386.

²⁹ Ebû Abdullah Muhammed Kettânî, *er-Risâletü'l-Müstetrafe li-beyâni meşhûri kütübî's-sünneti'l-müşerrefe*, thk. Muhammed el-Muntasır ez-Zemzemî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiru'l-İslâmiyye, 2000), 78, 79.

³⁰ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, 1/167-168.

2. Birinci Zehebî'nin “Şîa'yı Destekleyen Rivayetler” İthamı Bağlamında Sa'lebî Eleştirisi

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanlar arasında dikkat çeken tartışmalardan biri hilâfet/imâmet meselesi olmuştur. Şîa, imâmeti dinin temel rükunlarından biri kabul etmiş ve Hz. Peygamber'den sonra bu görevin Hz. Ali ve soyuna ait olduğunu savunmuştur. Bu doğrultuda bazı Kur'ân âyetlerini velâyet ekseninde yorumlamış ve imâmeti ilâhî/lâhûtî bir atama olarak değerlendirmiştir.³¹ Ehl-i sünnet ise hilâfeti daha çok siyasî bir kurum olarak görmüş ve doğrudan imâmet tartışmasına girmektense Şîî iddialara cevap üretme çabasında olmuştur.³² Bu bağlamda Zehebî'nin, Sa'lebî'yi Şîî görüşleri destekleyen rivayetlere yer vermekle eleştirmesi, *el-Keşf ve'l-beyân*'da Hz. Ali ve Ehl-i beyt'le ilişkilendirilen âyetlerin yorumları üzerinden değerlendirilebilir. Ancak Zehebî'nin bu iddiasını³³ somut örneklerle temellendirmemesi, eleştirisini tartışmalı hâle getirmektedir. Dolayısıyla, ilgili âyetlerin Sa'lebî tarafından nasıl tefsir edildiğine odaklanmak, Zehebî'nin eleştirisinin geçerliliğini ortaya koymak açısından daha sağlıklı bir yaklaşım olacaktır.

İlk örnek Âl-i İmrân Sûresi'nin 61. âyetindeki “فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدُعْ”³⁴ ifadesidir. Bu âyet, Necran Hristiyanlarıyla yapılan münazara sırasında nazil olmuştur ve “mübâhele” (karşılıklı beddua) çağrısını konu edinmektedir. Rivayetlere göre Hz. Peygamber, bu çağrıya icabet etmek üzere yanına Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i almıştır.³⁵ Şîî müfessirler, âyette geçen “enfusenâ/kendimize” ifadesini Hz. Ali'ye, “ebnâenâ/oğullarımıza” ifadesini Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e, “nisâenâ/kadınlarımıza” ifadesini ise Hz. Fâtıma'ya hamlederek bu olayın Ehl-i beyt'in faziletine, dolayısıyla Hz. Ali'nin imâmetine delil teşkil ettiğini savunmuşlardır. Ayrıca bugünü (21 Zilhicce) bayram ilan etmişlerdir. Buna karşılık Sünnî müfessirler, ilgili rivayetlerin bir kısmını kabul etseler de âyetten hilâfete dair Şîîlerin yaptığı gibi bir hüküm çıkarmayı uygun görmemişler ve Şîâ'nın imâmet anlayışını reddetmişlerdir.³⁶ Mesele, Zehebî'nin eleştirileri bağlamında değerlendirildiğinde, Sa'lebî ilgili âyeti Sünnî yorum çerçevesinde ele almış, Şîîlerce Hz. Ali'nin faziletine ve imâmetine delil sayılan esbâb-ı nüzûl rivayetlerini ise bu yönde kullanmamıştır.³⁷ Tûsî ve Tabersî gibi Şîî müfessirler “*Ashâbımız, Emiru'l-Mü'minûn Hz. Ali'nin*

³¹ Şeyh Sadûk, *el-İ'tikâdât*, thk. İsmâ Abdü's-Seyyid (Kum: el-Mü'temerü'l-Âlemî li-Elfiyyeti's-Şeyh el-Müfid, 1413), 93-95; Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet - Şîa Polemikleri*, 18-20; Tehran Nuriyev, *İmâmîyye Şîasî'nda Siyaset-Tefsir İlişkisi - Hicrî V. Asra Kadar* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 190, 193-195, 198-205.

³² Nuriyev, *İmâmîyye Şîasî'nda Siyaset-Tefsir İlişkisi*, 205-206.

³³ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/166.

³⁴ Âl-i İmrân 3/61.

³⁵ Ebû İshâk Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Salah b. Sâlim vd. (Cidde: Dâru't-tefsîr, 2010), 8/387-390; Ebû Hafs Necmüddîn Ömer Nesefî, *et-Tefsîr fi't-tefsîr*, thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. (Beyrut: Dâru'l-Lübâb, 2019), 4/85-91.

³⁶ Süleyman Uludağ, “Âl-i Abâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 2/306-307; Mustafa Fayda, “Mübâhele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 31/423-424.

³⁷ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 8/387-390. Benzer bilgiler Taberî'de mevcuttur. Ebû Ca'fer Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Mahmut Muhammed Şâkir (Mekke: Dâru't-terbiye ve't-türâs, ts), 6/478-482.

insanların en faziletlisi olduğuna dair bu âyetten iki ayrı istidlalde bulundular." şeklinde³⁸ âyeti imâmet vurgusuyla yorumlarken, Sa'lebî bu rivayetleri yalnızca fazilet ve esbâb-ı nüzûl bağlamında aktarmıştır. Bu nedenle Sa'lebî'nin tefsirinde yer alan Hz. Ali ve Ehl-i beyt'e dair nakiller, Şîî imâmet anlayışını destekleyen bir yaklaşım olarak değerlendirilemez.

Zehebî'nin eleştirilerine konu olacak türden bir diğer örnek Mâide Sûresi'nin 55. âyetindeki "إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُعِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ"³⁹ ifadesidir. Şîa, Hz. Ali'nin rükû hâlinde sadaka vermesinden hareketle bu âyetin onun hakkında nazil olduğunu ve açıkça velâyetine/imâmetine delalet ettiğini savunur.⁴⁰ Sa'lebî ise ilgili âyetin nüzûlüne dair çeşitli rivayetleri aktarmakla birlikte âyetin Hz. Ali hakkında indiğini belirten ve onun faziletini ön plana çıkaran bazı rivayetlere de yer vermektedir.⁴¹ Aktardığı dokuz rivayetin yalnızca ikisi Hz. Ali ile ilgilidir ve bunlar da Şîa'daki gibi bir imâmet vurgusundan ziyade onun faziletine dair anlatımlardır.⁴² Şîa'nın yaklaşımında ise Tûsî, sahâbe ve tâbiûndan farklı görüşleri zikrettikten sonra Ehl-i beyt vurgusunu öne çıkararak âyetin Hz. Peygamber'den sonra doğrudan Hz. Ali'nin (emîr'ul-mü'minîn) velâyetine delalet ettiğini belirtir.⁴³ Benzer bir yaklaşım Tabersî'nin tefsirinde de görülür.⁴⁴ Her iki müfessir de Hz. Ali'nin velâyetine ilişkin görüşlerini aklî ve naklî delillerle temellendirmeye çalışmıştır. Ancak Sa'lebî, konuyu daha çok Hz. Ali'nin faziletini vurgulayan rivayetler çerçevesinde ele almış, buna rağmen onun imâmetine dair bir delillendirme çabası içerisinde olmamıştır.

Zehebî'nin, Şîa'yı destekleyen rivayetlere yer verdiği iddiasıyla Sa'lebî'yi eleştirebileceği bir diğer örnek, Mâide Sûresi'nin 67. âyeti bağlamında aktarılan esbâb-ı nüzûl rivayetleridir. Bu âyetle ilişkilendirilen Gadir-i Hum olayı, Şîa tarafından Hz. Ali'nin hilâfeti açısından tarihsel bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Şîî rivayetlerde mütevâtir kabul edilen anlatımlara göre Hz. Peygamber veda hacı dönüşünde (18 Zilhicce 10) Gadir-i Hum'da konaklayarak burada Hz. Ali'nin velâyetini ilan etmiştir. Bu bağlamda nazil olduğu belirtilen "يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ" ⁴⁵ âyetinin ardından Hz. Ali'yi yanına alarak "Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır..." demiştir. Bu olaya Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in de tanıklık ettiği, hatta Hz. Ömer'in Hz. Ali'ye "Ey Ali! Sen artık her müminin mevlâsı oldun." diyerek onu tebrik ettiği rivayet edilmiştir. Şîa, bu hadiseyi Hz. Ali'nin imâmetine en güçlü delil olarak kabul etmiş ve Gadir-i Hum günü Büveyhîler döneminden itibaren resmî bayram olarak kutlanmaya başlanmıştır.⁴⁶ Her ne kadar söz konusu hadise Şîî gelenekte imâmetin nass ile belirlenmesine dair bir delil olarak yorumlansa da bazı Sünnî kaynaklarda da bu rivayetlere yer verilmiş ve olay tarihî bir vakia

³⁸ Ebû Ca'fer Tûsî, *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Habîb Kasîr el-Âmilî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts), 2/484-486; Emînü'l-İslâm Ebû Alî el-Fazl b. el-Hasen Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Mürtezâ, 2006), 2/250-252.

³⁹ el-Mâide 5/55.

⁴⁰ Ebû'l-Hasan Ali b. İbrahim el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, tsh. es-Seyyid Tayyib el-Cezâirî (Kum: Müessesetü Dâri'l-Kitâb, 1404/1983), 1/170; Naim Döner, *Şîa'nın Kur'ân Anlayışı (Cem', İstinsah ve Tahrif)* (Ankara: İlâhiyât, 2019), 216.

⁴¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 11/388-397.

⁴² Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 11/394-395, 397.

⁴³ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/558-564.

⁴⁴ Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 3/295-299.

⁴⁵ el-Mâide 5/67.

⁴⁶ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/171-174; Ethem Ruhi Fıçlalı, "Gadir-i Hum", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Gadir-i Hum Yayınları, 1996), 13/279-280; Nuriyev, *İmâmîyye Şîası'nda Siyaset-Tefsir İlişkisi*, 96, 200-201.

olarak aktarılmıştır.⁴⁷ Bununla birlikte Sünnî gelenek, Hz. Peygamber'in bu sözlerini Hz. Ali'nin faziletini ifade eden bir açıklama olarak yorumlamış; bu ifadelerden hilâfete yönelik bir çıkarıma gitmemiştir.⁴⁸ Sa'lebî'nin Mâide Sûresi'nin 67. âyetine yaklaşımında dikkat çeken husus, âyetin nüzulüne dair farklı rivayetleri bir arada sunmasıdır.⁴⁹ Nitekim Muhammed el-Bâkır'dan (ö. 114/733 [?]) “Âyet, ‘Hz. Ali’nin fazileti konusunda sana indirilenleri tebliğ et’ anlamındadır. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Hz. Ali’nin elini tutup kaldırmış ve ‘Ben kimin velisi isem Ali de onun velisidir.’ demiştir.” rivayetini aktarmıştır. Ayrıca, Berâ b. Âzib ve İbn Abbas’tan Hz. Ali’nin Hz. Peygamber’in dostu ve yakını olduğuna dair bilgileri senetli olarak nakletmiştir.⁵⁰ Burada Sa'lebî, diğer Sünnî müfessirler gibi Hz. Ali’nin faziletine vurgu yapmış; Şîa’nın yaptığı gibi konuyu onun hilâfetine taşımamıştır. Örneğin Tûsî âyetin nüzulüne dair dört farklı görüşü aktarmış ve Hz. Peygamber’in Hz. Ali’yi kendisinden sonra imam tayin etmesinin sahâbenin bir kısmı tarafından yadırganacağını, bu yüzden âyetin teşvik amacıyla indirildiğini belirtmiştir.⁵¹ Tabersî de âyetin tefsirinde Hz. Ali’nin hilâfetine delalet eden rivayetlere yer vermiş ve Gadîr-i Hum olayını detaylandırmıştır.⁵² Burada Tabersî’nin *el-Keşf ve’l-beyân*’dan faydalanarak Sa'lebî’ye atıfta bulunması önemlidir. İmâmet konusunda farklı bir çizgide yer alan Tabersî’nin bu atfı, gelenek dışından bir meşruiyet arayışının göstergesi gibidir. Ancak bu atıf, Sa'lebî’nin Şîa’yı destekleyen bir imâmet anlayışına sahip olduğu şeklinde yorumlanamaz. Sa'lebî, âyetin esbâb-ı nüzûlüne dair çok sayıda rivayete yer vererek bunlar arasında Hz. Ali’ye dair olanları tarihsel bir bağlamda aktarmıştır. Hz. Ali ile ilgili rivayetlerin nispeten öne çıkması ve Muhammed el-Bâkır’dan nakil yapılması, olayın tarihsel boyutunu yansıtmakta olup Şîa’nın yaptığı gibi imâmet temelli bir yaklaşımı ifade etmez. Bu rivayetlerin hem Şîî hem Sünnî kaynaklarda yer alması ise olayın tarihsel mevcudiyetine işaret eder. Dolayısıyla Zehebî’nin muhtemel eleştirilerine zemin teşkil edebilecek bu tür aktarımlarda, Sa'lebî’yi töhmet altında bırakacak bir durum bulunmamaktadır.

Konuyla ilgili diğer bir örnek Tevbe Sûresi’nin nüzûl sebebi olarak gösterilen Mekke’nin fethinden yaklaşık on dört ay sonra Müslümanların Hz. Ebû Bekir komutasında hac ibadetini yerine getirmeleri sürecidir. Buna göre Hz. Peygamber, yeni nazil olan Tevbe Sûresi’yle gelen hükümleri bildirmek amacıyla, hac kafilesinin ardından Hz. Ali’yi görevlendirmiştir. Sa'lebî, söz konusu süreçte Hz. Ali’nin ilgili âyetleri tebliğ ettiğine dair çeşitli rivayetlere tefsirinde yer vermiştir.⁵³ Bunlardan birine göre Hz. Peygamber, hac yolculuğuna bizzat katılmamıştır. Başlangıçta Hz. Ebû Bekir’i sûrenin ilk kırk âyetini tebliğ etmekle görevlendirmiş, ancak daha sonra bu görev için Hz. Ali’yi çağırmıştır. Hz. Ali yolda Hz. Ebû Bekir’e yetişerek görevi devralmış, Hz. Ebû Bekir ise meseleyi sormak üzere Hz. Peygamber’e dönmüştür. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “Bu görev benden sonra yalnızca benim soyumdan biri tarafından yerine getirilir. Ey Ebû Bekir! Senin mağarada bana arkadaş olman ve Kevser havuzunda benimle birlikte olman seni memnun etmez mi?” şeklinde cevap vermiştir.⁵⁴ Sa'lebî, bunun yanında tartışma içeriği taşımayan başka

⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü el-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayib el-Arnâvut vd. (Beyrut: Mûessesetü’r-Risâle, 2001), 30/430.

⁴⁸ Adnan Demircan, *Hz. Ali’nin Hilâfet Hakkı Meselesinde Gadîr-i Hum Olayı* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014), 49-74.

⁴⁹ Sa'lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 11/433-436.

⁵⁰ Sa'lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 11/437-439.

⁵¹ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/587-588.

⁵² Tabersî, *Mecma’u’l-beyân*, 3/313-314.

⁵³ Sa'lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 3/165-172.

⁵⁴ Sa'lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 3/172-174.

bir rivayeti de aktarır. Câbir'den naklettiği bu rivayete göre Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Müslümanlar yola çıktıktan sonra Hz. Ali'yi sonradan âyetleri tebliğ etmesi için görevlendirmiş ve her ikisi görevlerini sorunsuz bir biçimde yerine getirmiştir.⁵⁵ Bu rivayet, Sünnî literatürde yaygın olarak kabul gören yorumla örtüşmektedir. Aynı konuya dair Tûsî ise mezhebine mensup âlimlerin görüşüne atıfla Hz. Peygamber'in baştan itibaren bu göreve Hz. Ali'yi tayin ettiğini ve böylece Hz. Ebû Bekir'in görevinin sona erdiğini belirtmiştir.⁵⁶ Tabersî de farklı rivayetleri ele almış, Tûsî gibi Şîî yorumu ön plana çıkarmıştır.⁵⁷ Bu çerçevede Sa'lebî, Şîî müfessirlerin yaptığı gibi olaydan Hz. Ali'nin imâmetine dair bir anlam çıkarmamış, ancak Hz. Ali'nin fazileti ve Ehl-i beyt'e duyduğu saygı çerçevesinde konuyla ilgili rivayetleri eserine almıştır. Bu türden rivayetlerin Sünnî tefsirlerde yer alması, Hz. Ali ve Ehl-i beyt'e yönelik genel bir hürmetin yansıması olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla Sa'lebî'nin, Şîî tefsirlerde yer alan benzer rivayetlere yer vermesi, onun Şîa'yı destekleyen bir tutum içinde olduğu anlamına gelmediği gibi, bu bağlamda Zehebî'nin eleştirilerini haklı çıkaracak bir delil de teşkil etmez.

Zehebî'nin, Şîa'yı destekleyen rivayetlere yer verdiği iddiasıyla Sa'lebî'yi eleştirebileceği bir diğer örnek Şûrâ Sûresi'nin 23. âyetidir. “لَا اسْتَكْبَرُ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةُ فِي الْوُدِّ” ifadesindeki *kurbâ* kelimesi, “Allah'a yakınlık” ya da “akrabalık bağı” şeklinde iki şekilde yorumlanır. Akrabalık bağı anlamı esas alındığında, âyetin anlamı, “Peygamberliği kabul etmiyorsanız, bari aramızdaki akrabalık ilişkisine binaen bana düşmanlık etmeyin, yakınlığa saygı gösterin!” şeklinde kâfirlere yönelik bir hitap olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte bazı müfessirler âyetin muhatabının müminler olduğunu ileri sürerek, *kurbâ* kelimesinden kastedilenlerin “Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin” olduğunu, dolayısıyla onlara duyulacak sevginin istenildiğini ifade etmişlerdir.⁵⁸ Buradaki Sa'lebî'nin aktarımı, Zehebî'nin eleştirilerine konu olabilecek mahiyette görünmekle birlikte Sa'lebî burada da önceki örneklerde olduğu gibi erken dönem rivayet malzemesine dayanarak farklı görüşleri derleme yöntemini tercih etmiştir. Katâde'nin “âyetin müşrikler hakkında nazil olduğu ve Hz. Peygamber'in kendisini ve akrabalarını sevmelerini istediği” yönündeki görüşünü aktararak sûre Mekkî olduğu için bu yorumun âyetin zahirine en uygun olanı olduğunu belirtmiştir. Devamında Sa'lebî, âlimler arasında görüş ayrılığı olduğunu ifade ederek çoğu senetli olmak üzere çeşitli yorumlara yer vermiş, Hz. Peygamber'in akrabalarının sevilmesinin anlam ve kapsamı üzerine farklı açıklamaları da paylaşmıştır. Bunlar arasında Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i merkeze alan rivayetler de bulunur.⁵⁹ Ancak bu aktarımlar, Şîilerdeki gibi bir ideolojik amaçla değil, daha ziyade bilgileri derleme amacıyla. Nitekim Tûsî, rivayetler üzerinden Hz. Ali'nin faziletine ve imâmetine yönelik anlamlar üretmeye çalışmış, Tabersî ise “indenâ” ve “ashâbünâ” gibi ifadelerle kendi mezhebine ait yorumu ön plana çıkarmıştır.⁶⁰ Buna karşın Sa'lebî, âyetin dilsel ve tarihsel bağlamı doğrultusunda nakillerini değerlendirmiş ve Ehl-i beyt'e dair rivayetleri mezhebî bir savunuya dönüştürmeden sunmuştur. Şayet ideolojik bir yaklaşımı olsaydı, Enes b. Mâlik'ten gelen “Ben,

⁵⁵ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 3/175.

⁵⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, 5/169.

⁵⁷ Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 5/7-9.

⁵⁸ Heyet, *Kur'ân Yolu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 4/746-747.

⁵⁹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 23/345-361. Sa'lebî'nin kaynaklarından biri olan Taberî'nin konuyla alakalı yaklaşımı için bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 21/524-530.

⁶⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, 9/158-159; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 9/37-39.

Hamza, Ca'fer, Ali, Hasan, Hüseyin ve el-Mehdî cennet ehlinin efendileri olan Abdülmuttalib'in çocuklarıdır." rivayetini aktarmazdı.⁶¹ Sonuç itibariyle Sa'lebî, âyete dair rivayetleri aktarıırken Şîî müfessirlerin yönteminden farklı olarak Ehl-i beyt'e duyulan saygıyı Sünnî tefsir geleneği çerçevesinde ele almıştır.

Şimdiye kadarki verilen bilgilerden anlaşılabileceği üzere Zehebî, açık bir gerekçe sunmaksızın Sa'lebî hakkında olumsuz bir tutum sergilemiş ve onu Şîa'yı destekleyen rivayetlere yer vermekle eleştirmiştir. Bu eleştirinin arka planını anlamak adına, Sa'lebî'nin Sünnî-Şîî ihtilafına konu olan bazı âyetlerin tefsirinde Hz. Ali ve Ehl-i beyt'e dair rivayetlere yaklaşımı incelenmiştir. Yapılan değerlendirmeler, Sa'lebî'nin rivayet tercihinde Sünnî bakış açısını sürdürdüğünü⁶² ve erken dönem tefsir geleneğinde yaygın olan farklı görüşleri bir araya getirdiğini göstermektedir. Nitekim Sünnî ve Şîî tefsirlerde benzer rivayetlerin yer alması, bu tür haberlerin sahâbe ve tâbiûn menşeli olması ve erken dönem tefsir malzemesinin mezhepler üstü bir dolaşıma sahip bulunmasıyla ilgilidir.⁶³ Bu çerçevede Sa'lebî'nin Hz. Ali ve Ehl-i beyt'e dair rivayetleri aktarması, onların faziletine duyduğu saygının ve tefsir ilminin rivayet merkezli yapısının bir yansımasıdır. Dolayısıyla Zehebî'nin Sa'lebî'yi Şîa'yı destekleyen rivayetleri kullanmakla yani bir anlamda Şîa'yı desteklemekle itham etmesi, bağlamından kopuk ve yetersiz delile dayalı olarak yapılmış görünmektedir.

Sa'lebî'nin, Sünnî ve Şîî gelenekler arasındaki farklılıkların temelinde yer alan hilâfet meselesine yaklaşımını anlamak açısından, doğrudan hilâfete yönelik açıklamaları önem taşımaktadır. Bu bağlamda Nisâ Sûresi'nin 70. âyetinde geçen *el-fadl* kelimesini tefsir ederken, âyetin Hz. Ebû Bekir'in hilâfetine meşruiyetine işaret ettiğini ifade eder.⁶⁴ Nûr Sûresi'nin 55. âyetini de Hz. Ebû Bekir'in hilâfetiyle birlikte hulefâ-yi râşidîn'in imametlerinin sıhhatine dair açık bir delil olarak yorumlar.⁶⁵ Bu açıklamaları, onun hilâfet-imâmet meselesine dair temel tutumunu ortaya koyması bakımından yeterlidir. Şayet Sa'lebî, konuyla alakalı Şîî rivayetlerde yer aldığı biçimiyle bir şüphe taşıysaydı, bu âyetlere dair yaptığı açıklamaların farklı bir çerçevede şekillenmesi beklenirdi. Dolayısıyla onun bu tür âyetlerde ortaya koyduğu yorumlar, Ehl-i beyt'e dair fazilet içerikli rivayetlerle ilgili esbâb-ı nüzûl bağlamında yaptığı nakillerle birlikte değerlendirildiğinde, bu rivayetlere ideolojik bir yön yüklediği ve tamamen ilmî saiklerle hareket ettiği görülür. Bu çerçevede Zehebî'nin Sa'lebî'ye yönelttiği Şîî eğilimlere kapı araladığı yönündeki eleştirilerin temelsiz olduğu anlaşılmaktadır.

Zehebî'nin Sa'lebî'ye yönelik eleştirilerinin tarihsel arka planı olduğu düşünülmektedir. Onun açıklamalarında Ehl-i hadîs ve Selefi düşüncenin öncü isimlerinden biri olan İbn Teymiyye'nin etkisi açıkça hissedilmektedir. Zehebî'nin, Sa'lebî hakkında yaptığı değerlendirmelerde İbn Teymiyye'nin görüşlerine yer vermesi de bu etkilenmenin bir göstergesidir.⁶⁶ Sa'lebî'nin Şîîliği destekleyen rivayetlere yer verdiği yönündeki İbn

⁶¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 23/354.

⁶² Benzer bir tespit için bk. Ersin Çelik, "Mu'tezile-Şîa Etkileşimi Bağlamında Zemahşerî'nin Hz. Ali Hakkında Nazil Olduğu Nakledilen Âyetlere Yaklaşımı", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/3 (15 Aralık 2021), 1125, 1140.

⁶³ Nuriyev, *İlmâmiyye Şîası'nda Siyaset-Tefsir İlişkisi*, 111-112.

⁶⁴ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 10/467.

⁶⁵ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 19/309.

⁶⁶ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessîrîn*, 1/167.

Teymiyye'nin eleştirisi, doğrudan *el-Mukaddime fi usûlî't-tefsîr*⁶⁷ veya *Mecmû'u'l-fetâvâ*⁶⁸ gibi metinlerde yer almasa da *Minhâcû's-sünne*⁶⁹ içerisinde açıkça görülebilmektedir. Bu noktada İbn Teymiyye, özellikle İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin (ö. 726/1325) *Minhâcû'l-kerâme* adlı eserine reddiye olarak kaleme aldığı *Minhâcû's-sünne*⁷⁰ başta olmak üzere çeşitli eserlerinde, Şîlîğin gerek toplumsal gerekse siyasal etkilerini bertaraf etmeyi hedeflemiştir.⁷¹ Hillî'nin *Minhâcû'l-kerâme*⁷² isimli eserinde Sa'lebî'nin Hz. Ali ve ailesinin faziletine dair aktardığı rivayetlere yer vererek bunların imâmete işaret ettiğini söylemesi⁷³ İbn Teymiyye'nin dikkatini çekmiştir. İbn Teymiyye, *Minhâcû's-sünne*'de Sünnî bir müfessir olan Sa'lebî'ye atıflarla meşruiyet arayışı içine giren Hillî'ye sert çıktığı gibi Sa'lebî'ye de tepkisel yaklaşmıştır.⁷⁴ Walid Saleh'in bu konudaki tespitleri dikkat çekicidir. Saleh'e göre *el-Keşf ve'l-beyân* adlı tefsir eseri, Ehl-i sünnet ile Şîa arasında süregelen tartışmalarda her iki tarafın da başvurduğu bir kaynak olmuştur. Şîi müelliflerin bu tefsire referansla kendi argümanlarını temellendirme çabaları, İbn Teymiyye'yi Sa'lebî'yi eleştirmeye sevk etmiştir. Nitekim İbn Teymiyye, Sa'lebî'yi hadis ilminde ehil olmamakla, güvenilir olmayan rivayetleri ayıklamadan aktarmakla itham etmiştir. Saleh'e göre İbn Teymiyye bunu, Şîilerin Sa'lebî'nin tefsirini referans olarak kullanmalarına karşılık Şîilerin argümanlarını kırmak için yapmıştır.⁷⁵ Bu bağlamda Hillî'nin *Minhâcû'l-kerâme*'sinde Sa'lebî'den aktardığı Ehl-i beyt'in faziletiyle ilgili rivayetleri imâmete delil olarak sunması, İbn Teymiyye'nin dikkatini çekmiş ve onu hem Hillî'ye hem de Sa'lebî'ye karşı sert bir tutum almaya yöneltmiştir. Ancak İbn Teymiyye'nin bu tepkisel yaklaşımı, Sa'lebî'nin rivayetleri aktarım bağlamını, Şâfiî, Eş'arî ve Sünnî kimliğini ve tefsir geleneği içinde konumunu yeterince dikkate almadığını göstermektedir. Tefsir ve hadis disiplinleri arasındaki aktarım farklarını göz ardı eden bu tutum, Sa'lebî'nin metot ve amacını yanlış yorumlamaya sebep olmuştur.

Zehebî'nin, Sa'lebî'nin Şîa'yı destekleyen rivayetlere yer verdiği yönündeki eleştirilerinin temelinde, İbn Teymiyye vardır. Hillî gibilerin Sünnî-Şîi düşünceye dair polemik içeren konularda Sa'lebî'ye başvurmaları, İbn Teymiyye'yi tepkisel bir tutum almaya itmiş ve bu da sıkı bir İbn Teymiyye takipçisi olan Zehebî'nin Sa'lebî'yi eleştirmesini beraberinde getirmiştir. Nitekim Şîiler, usûl ve furû' meselelerinde Sünnî âlimlerin eserlerinden faydalanarak meşruiyet arayışına girmişlerdir. Bu yaklaşım biçimi, yalnızca Hillî ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda Şîi

⁶⁷ Takiyyüddin Ahmed İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûlî't-tefsîr*, thk. Adnan Zarzur (by., 1972), 76.

⁶⁸ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 13/354, 385-386.

⁶⁹ Takiyyüddin İbn Teymiyye, *Minhâcû's-sünneti'n-nebeviyye fi nakdi kelâmi'l-Şiati'l-Kaderiyye*, thk. Muhammed Reşad Salim (Riyad: Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1986), 1/73-75.

⁷⁰ İbn Teymiyye, *Minhâcû's-sünne*, 1/73-75.

⁷¹ Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet - Şîa Polemikleri*, 10; İsmail Akkoyunlu, *İbn Teymiyye'nin Şîa'ya Reddiyesi (Minhâcû's-Sünne) Selefî Geleneğin Şîilik Eleştirisi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 73.

⁷² Hasan b. Yusuf İbnü'l-Mutahhar el-Alleme Hillî, *Minhâcû'l-kerâme fi marifeti'l-İmâme*, thk. Abdurrahman Mübarek (Meşhed: Müessesetü Aşûra, 1379), 27-28; Salih Sabri Yavuz, "Minhâcû'l-Kerâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 30/30/109-110; Hanifi Şahin, *Şîilik Üzerine İncelemeler* (Ankara: Sonçağ Yayınları, 2023), 169, 171.

⁷³ Hillî, *Minhâcû'l-kerâme*, 116, 117, 121, 122, 125, 130, 131, 132, 135, 139.

⁷⁴ İbn Teymiyye, *Minhâcû's-sünne*, 7/5, 12, 13, 15, 34, 90, 91, 228, 303, 311.

⁷⁵ Saleh, *The Formation of the Classical Tafsir Tradition: The Qur'ân Commentary of al-Tha'labi*, 40-41; Mehmet Akif Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi es-Sa'lebî (427/1036) Tefsirinde Mukâtil b. Süleyman (150/767) Rivayetleri* (Ankara: Kitâbiyât, 2005), 15-16; Hikmet Koçyiğit, "Hicrî Beşinci Asır Nîşâbûr'da Tefsir Otoriteleri ve Tefsire Katkıları", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 67/67 (2024), 39.

müfessirler arasında da yaygın bir yöntem hâline gelmiştir. Örneğin, Tabersî, Mâide Sûresi'nin 67. âyeti bağlamında Gadîr-i Hum olayını açıklarken, Şîa'nın meşruiyet arayışının bir parçası olarak Sa'lebî'ye atıfta bulunmuştur.⁷⁶ Sa'lebî'nin bu şekilde Şîî müfessirler tarafından kaynak olarak kullanılması, onun Sünnî perspektifinin dışına çıktığını göstermez. Bu noktada Şîî müfessirlerin Sünnî kaynaklardan istifade ederek kendi görüşlerini temellendirmeleri literatürde bilinen ve yaygınlık kazanmış bir tutumdur.⁷⁷ Bu bağlamda Sa'lebî'nin Hz. Ali'nin faziletine dair aktardığı nakilleri, Şîî müfessirlerin referans göstermesi, onun Sünnî kimliğine zarar vermez. Dolayısıyla, Zehebî ve İbn Teymiyye'nin Sa'lebî'yi eleştirmeleri, yeterli delillere dayalı olarak gerçekleşmiş görünmemektedir. Zehebî'nin dini konuların yorumlanmasında İbn Teymiyye'den etkilenmiş olmasına rağmen, Sa'lebî'ye yönelik eleştirileri bu bağlamda doğru değildir. Sa'lebî'nin tefsir metodolojisi, Şîî müfessirlerin referans gösterdiği bir kaynak olmasına rağmen, bunun Sünnî kimliğini ve yaklaşımını sarsmadığı anlaşılmaktadır.

Zehebî'nin, Sa'lebî hakkında Şîa'yı destekleyen rivayetlere yer verdiği iddiasına yönelik eleştirel tutumu ortadayken hakkında benzer iddiaların konuşulduğu *Garâibü'l-Kur'ân ve Regâibü'l-Furkân* isimli eserin sahibi Sünnî müfessir Nizâmüddin İbnü'l-Hasen en-Nisâbü'rî'yi (ö. 730/1329 [?]) savunması ilginçtir. Zehebî, Sa'lebî'yi Şîa'yı destekleyen rivayetlere yer verdiği için eleştirirken, aynı ithamla karşı karşıya kalan Nisâbü'rî'yi savunmuş ve onun teşeyyü' iddialarının yanlış olduğunu ifade etmiştir.⁷⁸ Nisâbü'rî'yi savunurken Sa'lebî'ye karşı eleştirel bir yaklaşım içinde olması yukarıda yapılan izahlar bağlamında kabul edilebilir değildir ve Sa'lebî'ye yönelik açıklamalarının daha dikkatli bir şekilde incelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

İbn Teymiyye'den Zehebî'ye kadar uzanan süreçte, Sa'lebî'nin Şîa'yı destekleyen rivayetlere yer verdiği iddiası takip edildiğinde Süyûtî,⁷⁹ Dâvûdî⁸⁰ (ö. 945/1539) ve Edirnevî'nin⁸¹ (ö. 1095/1684'ten sonra) bu konuda olumsuz bir açıklama yapmadıkları görülür. Sırrı Girîdî (ö. 1895) Sa'lebî'ye dair herhangi bir değerlendirme yapmazken⁸² Bergamalı Cevdet Bey (ö. 1926) "*el-Keşf ve'l-beyân adlı tefsirin sahibi olan bu zatın tefsirinde zayıf görüşler, yalan kıssalar pek çoktur.*" demiş, fakat bu eleştiriye detaylandırmamıştır. Cevdet Bey, ayrıca İbn Abbas'a ulaşan tarikleri anlatırken Kelbî'nin zayıf rivayetlerinden bahsetmiş ve Sa'lebî ile Vâhîdî'nin bu rivayetlere yer verdiklerini ileri sürmüştür.⁸³ Ömer Nasuhi Bilmen (1883-1971) ise Sa'lebî'yi tefsir alanında büyük bir şöhrete sahip bir müellif olarak tanımlamış, ancak tefsirinde zayıf sözler ve esassız hikâyeler bulunduğunu da belirtmiştir. Bilmen, özellikle hadis rivayetleri zayıf kabul edilen Süddî-i Sağır kanalıyla İbn Abbas'tan yapılan rivayetleri eleştirmiştir.⁸⁴ Cerrahoğlu (1929-2022), Sa'lebî'nin tefsirinde zayıf ve mevzû rivayetlerin bulunmasının tenkit edilmesine yol açtığını

⁷⁶ Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 3/313-314.

⁷⁷ Öztürk, *Ehl-i Sünnet ve Şîa'nın Tefsir Tarihi (Zehebî ve Marife Örneği)*, 39-40, 113.

⁷⁸ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, 1/233.

⁷⁹ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1976), 28.

⁸⁰ Şemsüddîn Muhammed b. Ali Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983), 1/66-67.

⁸¹ Ahmed b. Muhammed Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Süleyman b. Salih el-Hazzî (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1997), 106.

⁸² Sırrı Girîdî, *Tabakât ve Âdâb-ı Müfessirîn*, nşr. Mehmet Ali Aynî (Dersaadet: yy, 1312), 5-22.

⁸³ Cevdet Bey, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, sad. Mustafa Özel (İstanbul: Kayihan Yayınları, 2002), 99, 115.

⁸⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l-Müfessirîn*, sad. Abdülaziz Hatip (İstanbul: Ravza Yayınları, 2008), 1/503.

kabul etmekle birlikte bu rivayetlerin döneminin sosyal yapısını yansıtan önemli unsurlar olduğunu ifade etmiştir.⁸⁵ Bu eleştiriler genellikle Sa'lebî'nin tefsirinde kullandığı nakil malzemelerinin sıhhatine yönelik olup, İbn Teymiyye ve Zehebî'nin yaklaşımındaki gibi kategorik bir olumsuzluk söz konusu olmamıştır. Ayrıca, son zamanlarda Sa'lebî hakkındaki menfî açıklamaların daha belirgin hale gelmesi, İbn Teymiyye'nin görüşlerinin tefsir alanında daha fazla dikkate alınmaya başladığının bir göstergesidir.

Sonuç

Sa'lebî, Şîa'yı destekleyebilecek rivayetlere tefsirinde yer vermiş olmakla birlikte onun bunları nakletme amacı Şîa'dan farklıdır. Sünnî bir müfessir olan Sa'lebî, Hz. Ali ve Ehl-i beyt'in faziletine dair rivayetleri hilâfet/imâmet tartışmalarından uzak bir bağlamda ele almaktadır. Bu doğrultuda çalışmada, Zehebî'nin, kendisi gibi Sünnî bir müfessir olan Sa'lebî'yi Şîa'yı destekleyen rivayetlere yer vermekle itham etmesinin yeterli delillere dayalı eleştiri olmadığını ortaya konulmuştur. Zehebî'nin Sa'lebî'ye yönelik eleştirilerinde delilsiz yaklaşımlar sergilemesi dolayısıyla onun muhtemel Sa'lebî eleştirisine konu olabilecek türden bir mesele olan Hz. Ali ve Ehl-i beyt'in faziletiyle alakalı rivayetlere yaklaşımı müstakil örnek olması için incelenmiştir. Sa'lebî'nin Kur'ân tefsirinde Ehl-i beyt'le ilgili âyetler bağlamında Hz. Ali ve ailesinin faziletine dair rivayetlere yer vermesinin onu Şîî bir yönelime sahip olmadığı, aksine bu yaklaşımının rivayet merkezli klasik tefsir geleneği içerisinde farklı görüşleri aktarma/toplama gayretinin sonucunda meydana geldiği görülmüştür. Sa'lebî'nin bu tutumunun benzerinin, erken dönem tefsir malzemelerini derleyen diğer Sünnî müfessirlerin tefsirlerinde yer aldığı ortaya çıkmıştır. Zehebî'nin bu yaklaşımında, mensubu bulunduğu Hanevî mezhebine rağmen Ehl-i Hadis geleneğinin etkisi altında kaldığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda Zehebî'nin gerek Sa'lebî'yi Şîa'yı destekleyen rivayetleri kullandığı ithamında gerekse genel düşünce dünyasını etkileyen isimlerin başında yaşadığı asırdaki şartlar gereği reddedici ve sert tutum sergileyen İbn Teymiyye'nin geldiği görülmüştür. İbn Teymiyye, Hillî'nin Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-beyân* adlı eserindeki Hz. Ali'ye dair rivayetleri imâmet doktrinine dayanak olarak kullanmasından rahatsızlık duymuş ve *Minhâcü's-sünne* adlı eserinde Hillî'nin *Minhâcü'l-kerâme*'sine reddiye yazmıştır. Bu eleştiriler, zamanla Sa'lebî'ye yönelik sistematik bir itham biçimine dönüşmüş ve Zehebî de bu yaklaşımı sürdürmüştür. Sonuç olarak, klasik tefsir geleneğinin önemli simalarından biri olan Sa'lebî'nin Şîîliği desteklemekle itham edilmesi, onun yaşadığı tarihsel bağlam ve rivayetleri aktarma usulü göz önünde bulundurulduğunda ilmî temelden yoksun bir değerlendirme olarak görünmektedir. İbn Teymiyye'nin tefsir geleneğini belirli bir çizgide yönlendirme çabası ve bu çizginin Zehebî tarafından devam ettirilmesi, her iki müfessirin de Sa'lebî'ye yönelik eleştirilerinde ilmî objektiflikten uzak bir yaklaşım sergilediklerini göstermektedir. Yaşadığı çağın şartları bağlamında İbn Teymiyye'nin tepkisel tutumunu anlamak mümkün olmakla birlikte aynı tutumu Zehebî'nin günümüzde sürdürmesinin makul izahı görünmemektedir. Çalışmada tartışıldığı üzere Zehebî'nin eleştirileri, bağlamsal olarak eksik görünmektedir.

⁸⁵ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2015), 559.

Kaynakça | References

- Ahmed b. Hanbel. *Müsnedü el-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayib el-Arnâvut vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Akbaş, Mustafa Yasin. "Muhaddislerin Hicrî İkinci Asır Müfessirleri Hakkındaki Eleştirileri: Gerekçeler ve Etkiler". *Hicri İkinci Asırda İslâmî İlimler-I*. Ankara: İKSAD Yayınları, 2022.
- Akkoyunlu, İsmail. *İbn Teymiyye'nin Şîa'ya Reddiyesi (Minhâcü's-Sünne) Selefi Geleneğin Şiilik Eleştirisi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.
- Aygün, Abdullah - İnan, Sümeyye. "Goldziher ve M.H. ez-Zehebî'nin Çağdaş Tefsir Tarihi Yazıcılığına Tesiri". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/18 (31 Aralık 2020), 119-146.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l-Müfessirîn*. sad. Abdülaziz Hatip. İstanbul: Ravza Yayınları, 2008.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 15. Basım, 2015.
- Cevdet Bey. *Tefsir Usûlü ve Tarihi*. sad. Mustafa Özel. İstanbul: Kayihan Yayınları, 2002.
- Cündioğlu, Düccane. "Çağdaş Tefsir Tarihi Tasavvurunun Kayıp Halkası: Osmanlı Tefsir Mirası". *İslâmiyât* 2/4 (1999), 51-73.
- Çelik, Ersin. "Mu'tezile-Şîa Etkileşimi Bağlamında Zemahşerî'nin Hz. Ali Hakkında Nazil Olduğu Nakledilen Âyetlere Yaklaşımı". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/3 (15 Aralık 2021), 1123-1142. <https://doi.org/10.18505/cuid.980770>
- Çol, Muhammet. *Ömer en-Nesefî ve et-Teyssîr fi't-Tefsîr'i*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed b. Ali. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. thk. Ali Muhammed Ömer. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Demircan, Adnan. *Hz. Ali'nin Hilâfet Hakkı Meselesinde Gadîr-i Hum Olayı*. 2. Baskı. İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.
- Döner, Naim. *Şîa'nın Kur'ân Anlayışı (Cem', İstinsah ve Tahrif)*. Ankara: İlâhiyât, 2019.
- Edirnevî, Ahmed b. Muhammed. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. thk. Süleyman b. Salih el-Hazzî. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1997.
- Efe, Zekeriya. *Zemahşerî Tefsirinin Rivâyet Boyutu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Fayda, Mustafa. "Mübâhele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/423-424. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Gadîr-i Hum". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/279-280. İstanbul: Gadîr-i Hum Yayınları, 1996.
- Heyet. *Kur'ân Yolu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Baskı., 2020.
- Hillî, Hasan b. Yusuf İbnü'l-Mutahhar el-Alleme. *Minhâcü'l-kerâme fi marifeti'l-İmâme*. thk. Abdurrahman Mübarek. Meşhed: Müessesetü Aşûra, 1379.
- İbn Teymiyye, Şeyhülislâm Ahmed. *Mecmû'u'l-fetâvâ*. thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsim. Medine: Mecmau Melik Fahd, 2021.
- İbn Teymiyye, Takiyyüddin. *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye fi nakdî kelâmî'l-Şîati'l-Kaderiyye*. thk. Muhammed Reşad Salim. Riyad: Câmîati'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1986.
- İbn Teymiyye, Takiyyüddin Ahmed. *Mukaddime fi usûli't-tefsîr*. thk. Adnan Zarzur. by., 2. Baskı., 1972.
- İnan, Sümeyye. *Modern Tefsir Tarihi Yazımında Ignaz Goldziher ve Muhammed Hüseyin ez-Zehebî Etkisi*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

- Kasami, Flamur. *Sa'lebî'nin el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân Adlı Eserinde Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Kaya, Mesut. *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.
- Kettânî, Ebû Abdullah Muhammed. *er-Risâletü'l-Müstetrafe li-beyânî meşhûri kütübî's-sünneti'l-müşerrefe*. thk. Muhammed el-Muntasir ez-Zemzemî. Beyrut: Dâru'l-Beşâiru'l-İslâmiyye, 7. Basım, 2000.
- Koç, Mehmet Akif. *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi es-Sa'lebî (427/1036) Tefsirinde Mukâtil b. Süleyman (150/767) Rivayetleri*. Ankara: Kitâbiyât, 2005.
- Koç, Mehmet Akif. *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi es-Sa'lebî (427/1036)Tefsirinde Mukâtil b. Süleymân (150/767) Rivayetleri*. Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2005.
- Koçyiğit, Hikmet. "Hicrî Beşinci Asır Nîşâbü'r'da Tefsir Otoriteleri ve Tefsire Katkıları". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 67/67 (2024), 28-54.
- Kummî, Ebû'l-Hasan Ali b. İbrahim. *Tefsîru'l-Kummî*. tsh. es-Seyyid Tayyib el-Cezâirî. 3. Baskı. Kum: Müessesetü Dâri'l-Kitâb, 1404/1983.
- Mertoğlu, Suat. "Zehebî, Muhammed Hüseyin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 44. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Neseffî, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer. *et-Teysîr fi't-tefsîr*. thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. Beyrut: Dâru'l-Lübâb, 2019.
- Nuriyev, Tehran. *İmâmîyye Şiasî'nda Siyaset-Tefsir İlişkisi -Hicrî V. Asra Kadar-*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.
- Öztürk, Musa. *Ehl-i Sünnet ve Şia'nın Tefsir Tarihi (Zehebî ve Marife Örneği)*. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.
- Öztürk, Musa. *Muhammed Hüseyin Zehebî ve Muhammed Hâdi Marife'nin et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn Adlı Eserlerinde Müfessirlere ve Tefsir Kitaplarına Bakışları*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Öztürk, Mustafa. "Modern Dönem Tefsir Tarihi Edebiyatına Dair Bir Zihniyet Analizi: Muhammed Hüseyin ez-Zehebî ve et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn Örneği". *Tefsir Tarihi Yazını Sempozyumu Kayseri 23-24 Ekim 2014*. ed. Mustafa Karagöz. Ankara: Araştırma Yayınları, 2015.
- Öztürk, Mustafa. *Tefsirde Ehl-i Sünnet - Şia Polemikleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2012.
- Sadûk, Şeyh. *el-İtikâdât*. thk. İsmâ Abdü's-Seyyid. Kum: el-Mü'temerü'l-Âlemî li-Elfiyyeti's-Şeyh el-Müfid, 1413.
- Sa'lebî, Ebû İshâk. *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Salah b. Sâlim vd. Cidde: Dâru't-tefsîr, 2010.
- Saleh, Walid. *The Formation of the Classical Tafsir Tradition: The Qur'ân Commentary of al-Tha'labî*. Leiden-Boston: E. J. Brill, 2004.
- Sırrı Girîdî. *Tabakât ve Âdâb-ı Müfessirîn*. nşr. Mehmet Ali Aynî. Dersaadet: yy, 1312.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1976.
- Şahin, Hanifi. *Şiîlik Üzerine İncelemeler*. Ankara: Sonçağ Yayınları, 2023.
- Taberî, Ebû Ca'fer. *Câmî'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Mahmut Muhammed Şâkir. Mekke: Dâru't-terbiye ve't-türâs, ts.
- Tabersî, Eminü'l-İslâm Ebû Alî el-Fazl b. el-Hasen. *Mecma'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Mürtezâ, 2006.
- Tûsî, Ebû Ca'fer. *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Habîb Kasîr el-Âmilî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Türçan, Saliha. *Rivayet Tefsiri Geleneğinin Dönüşümü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.
- Uludağ, Süleyman. "Âl-i Abâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/306-307. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.

Yavuz, Salih Sabri. “Minhâcü'l-Kerâme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/109-110. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.

Zehebî, Muhammed Hüseyin. *Tefsir Tarihi*. çev. Halil Aldemir. İstanbul: Beka Yayınları, 2018.